

Staré centrá a dominanty

- 1 návěs s pažíťou
- 2 r. k. kostol z r. 1775-79
- 3 kaplnka
- 4 cintorin

Nové centrá a dominanty

- 1 budova MNV
- 2 park
- 3 škôlka a jasle
- 4 škola
- 5 dvor JRD
- 6 obchod a pohostinstvo
- 7 športové ihrisko
- 8 pekárstvo

Výstavba po r. 1948

- po r. 1948
- po r. 1970

Rekreačné miesta

- vinohrady a vinohradnícke pivnice
- poľovnícky revír

Na obálke: 1. strana: Staré a nové centrá v obci Čajkov, okr. Levice, v roku 1970.

Etnografický atlas Slovenska, autor: S. Kovačevičová

4. strana: Nová výstavba po r. 1960. Čajkov, okr. Levice

K článku S. Kovačevičovej: Etnografické aspekty súčasného urbanizmu vidieckych sídiel Slovenska

HLAVNÁ REDAKTORKA

Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Ján Botik, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Antonín Robek, Peter Slavkovský, Viera Urbancová

I

35/1987

***Slovenský
národopis***

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VEDA

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- Botík, Ján: Encyklopédia národopisu Slovenska 5
- Plicková, Ester: Ludová kultúra ako inšpiračný zdroj súčasného slovenského profesionálneho výtvarného umenia 22
- Kovačevičová, Soňa: Etnografické aspekty súčasného urbanizmu vidieckych sídiel Slovenska 54

MATERIÁL Y

- Podoba, Juraj: Modifikácie modelu tradičného obydlija slovenskej dediny v 20. storočí 72
- Stoličná, Rastislava: Tendencie zmien v stravovaní dedinského obyvateľstva Slovenska po druhej svetovej vojne 91
- Krekovičová, Eva: Časovo-priestorová dynamika spevnosti slovenskej dediny po druhej svetovej vojne 105
- Paličková — Pátková, Jarmila: Ludová výroba na Slovensku a jej vývinové tendencie v rokoch 1945 — 1985 132
- Danglová, Oľga: K otázkam výtvarnej aktivity súčasnej slovenskej dediny 150

SÚČASNÍ NOSITELIA A TVORCOVIA HODNÔT LUDOVÝCH UMELECKÝCH TRADÍCIÍ

- Dúžek, Stanislav: Ján Gaško — život a formovanie ľudového tanečníka 174

DISKUSIA

- Leščák, Milan — Beňušková, Zuzana: Inštitucionalizované formy

- obradovej kultúry a sviatkovania v súčasnom dedinskom prostredí 191

ROZHLADY

- Zdravica k jubileu Eleny Prandovej (Milan Leščák) 226
- Mikulášovi Mušínkovi k päťdesiatinám (Viera Gašpariková) 226
- Inžinier so srdcom etnografa. Viliam Gruska päťdesiatročný (Arne B. Mann) 228
- Seminár „Ludová kultúra v socialistickej súčasnosti V.“ (Zuzana Beňušková) 231
- Seminár Subkomisie pre obyčaje MKKKB (Eleonóra Klepáčová) 232

RECENZIE A REFERÁTY

- Zlatá podkova, zlaté pero, zlatý vlas, I.—II. (Jaromír Jech) 235
- Andrej Polonec, Ján Geryk, Miloš Jurkovič (Zuzana Beňušková) 236
- Paládi-Kovács, Attila: A Bakóság és népe (Magdaléna Pariková) 237
- I. M. Balassa: A parastház évszázadai (Soňa Švecová) 238
- M. M. Pazjak: Ukrajinski pryslivija ta prykazky (Mikuláš Mušínk) 239

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Ботик, Ян: Энциклопедия этнографии Словакии 5
- Плицкова, Эстер: Народная культура как источник инспирации современного словацкого профессионального изобразительного искусства 22
- Ковачевичова, Соня: Этнографические аспекты современного урбанизма сельских населенных пунктов Словакии 54

МАТЕРИАЛЫ

- Подоба, Юрай: Модификации модели традиционного жилища словацкой деревни в 20 веке 72
- Столична, Растислава: Тенденции изменений в питании деревенского населения Словакии после второй мировой войны 91
- Крековичова, Эва: Временно-пространственная динамика певучести словацкой деревни после второй мировой войны 105
- Паличкова — Паткова, Ярмила: Народное производство в Словакии и тенденции его развития в период 1945—1985 гг. 132
- Данглова, Ольга: К вопросам изобразительной деятельности современной словацкой деревни 150

СОВРЕМЕННЫЕ СОЗДАТЕЛИ И НОСИТЕЛИ ЦЕННОСТЕЙ НАРОДНЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТРАДИЦИЙ

- Дужеж, Станислав: Ян Гашко — жизнь и формирование народного танцера 174

ДИСКУССИЯ

- Лешчак, Милан — Бенюшкова, Зузана: Институциональные виды обрядовой культуры и празднования в современной деревенской среде 191

ОБЗОРЫ

- Поздравление к юбилею Элены Прандодовой 226
- К пятидесятилетию Николая Мушинки Вильям Груска пятидесятилетним (Арне Б. Манн) 228
- Семинар «Народная культура в социалистической современности V.» (Зузана Бенюшкова) 231
- Семинар Субкомиссии по обычаям МКККВ (Элеонора Клепачова) 232

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

- Botík, Ján: Ethnographische Enzyklopädie der Slowakei 5
- Plicková, Ester: Die Volkskultur als Inspirationsquelle der derzeitigen professionellen darstellenden Kunst in der Slowakei 22

- Kovačevićová, Soňa: Die ethnographischen Aspekte des gegenwärtigen Urbanismus der ländlichen Siedlungen in der Slowakei 54

MATERIALIEN

- Podoba, Juraj: Die Modifizierung des Modells der traditionellen Behausung in der slowakischen Dorf im 20. Jahrhundert 72
- Stoličná, Rastislava: Die Tendenzen der Veränderungen in der Verköstigung der Dorfbevölkerung in der Slowakei nach dem zweiten Weltkrieg 91
- Krekovičová, Eva: Die zeitlich-räumliche Dynamik der Musikalität des slowakischen Dorfes nach dem zweiten Weltkrieg 105
- Paličková — Pátková, Jarmila: Die volkstümliche Fertigung und ihre Entwicklungstendenzen in den J. 1945—1985 132
- Danglová, Olga: Zur Problematik der bildnerischen Aktivität des gegenwärtigen Dorfes in der Slowakei 150

DIE GEGENWÄRTIGEN SCHÖPFER UND TRÄGER DER WERTE DER KUNSTTRADITIONEN DES VOLKES

- Dúžek, Stanislav: Ján Gaško — Leben und Entwicklung eines volkstümlichen Tänzers 174

DISKUSSION

- Leščák, Milan — Beňušková, Zuzana: Institutionelle Formen der Zeremoniellenkultur und Festbrauch im derzeitigen Dorfmilieu 191

RUNDSCHAU

- Gruß zum Jubiläum von Elena Prandová 226
- Zum fünfzigsten Geburtstag von Mikuláš Mušíka 226
- Viliam Gruska ist fünfzigjährig (Arne B. Mann) 228
- Seminar „Die Volkskultur in der sozialistischen Gegenwart V.“ (Zuzana Beňušková) 231
- Seminar der Subkommission für Bräuche IKKKB (Eleonóra Klepáčová) 232

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE

CONTENTS

ARTICLES

- Botík, Ján: Encyclopaedia of ethnography in Slovakia 5
Plicková, Ester: Folk culture as an inspiration source of the recent Slovak professional creative art 22
Kovačevičová, Soňa: Ethnographical aspects of the present-day urbanism of rural settlements of Slovakia 54

MATERIALS

- Podoba, Juraj: Modification of the model of the traditional dwelling of Slovak village in the 20th century 91
Stoličná, Rastislava: The trends of changes in food of the village inhabitants in Slovakia after World War II. 91
Krekovičová, Eva: Time and space dynamics of singing character of the Slovak village after World War II 105
Paličková — Pátková, Jarmila: Folk production in Slovakia and its trends of development within the years 1945—1985 132
Danglová, Oľga: To the questions of creative activity of the present-day Slovak village 150

THE PRESENT-DAY CREATORS AND REPRESENTATIVES OF THE VALUES OF FOLK ARTISTIC TRADITION

- Dúžek, Stanislav: Ján Gaško — the life and formation of folk dancer 174

DISCUSSION

- Leščák, Milan — Beňušková, Zuzana: Institutional forms of ritual culture and feasts in the present-day rural environment 191

REVIEWS

- To the life jubilee of Elena Prandová (Milan Leščák) 226
Mikuláš Mušinka is fifty years old (Viera Gašparíková) 226
Viliam Gruska is fifty years old (Arne B. Mann) 228
The Seminar called "Folk culture in socialist present times V." (Zuzana Beňušková) 231
The Seminar of Subcommission for customs of IKKKB (Eleonóra Klepáčová) 232

BOOKREVIEWS AND REPORTS

ETNOGRAFICKÉ ASPEKTY SÚČASNÉHO URBANIZMU VIDIECKYCH SÍDIEL SLOVENSKA

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Prestavba Slovenska po roku 1945 najmä na vidieku má svoje špecifikum nielen v rámci Československa, ale i medzi socialistickými krajinami. Spočíva v ukazovateľoch, o ktorých sa písalo nielen na stránkach odborných architektonických časopisov, ale i v národopisnej spisbe.¹ Väčšina nových vidieckych bytov a domov vznikla v rámci svojpomoci (až do 70 %). Tieto byty pritom vykazujú rast obytnej plochy až do štyroch i viacerých izieb a majú úplné hygienické vybavenie. Pochopiteľne, že tento rast sa prejavil aj vo vzniku nových ulíc a v stavbách rôznych verejných budov, čo vzápätí malo dosah na urbanistickú skladbu sídiel a na ich prepojenie s okolitou prírodou. Napriek tendenciám urbanistov vytvárať na Slovensku väčšie mestské aglomerácie a napomáhať vzniku strediskových obcí, dedín a mestečiek s počtom obyvateľov do 5000 za posledných sto rokov neubudlo. Štatistiky z posledných dvoch desaťročí ukazujú, že vyše 46 % obyvateľov radšej ostáva bývať na vidieku a za prácou dochádza, ako by bývalo v bytoch hromadnej výstavby postavených v mieste pracoviska. Tento stav nie je typický len pre Slovensko, existuje aj inde v Európe. Odborníci ho dávajú do súvislosti so snahou o prirodzenú regeneráciu človeka vo voľnom čase

v prostredí prírody a známej society lokálneho neodcudzeného spoločenstva.² Na základe týchto skutočností sa v poslednom desaťročí venuje prestavbe vidieckych sídiel na Slovensku pozornosť, a to v súvislosti s problémom hospodárenia s pôdnym bohatstvom nielen z hľadiska individuálnej výstavby, ale aj s prebudovaním sídiel tak, aby sa v rámci novej sídelnej logiky integrovali staré miestne architektonické a urbanistické hodnoty.

Realizácia tohto cieľa donáša rad nových problémov, ktoré sa snažia riešiť odborníci rôznych vedných odborov. Medzi ne patrí aj národopis, ktorý sleduje tok tradícií, ich historické zmeny, ako aj potrebu a možnosti včleňovania progresívneho kultúrneho odkazu do života socialistickej spoločnosti.

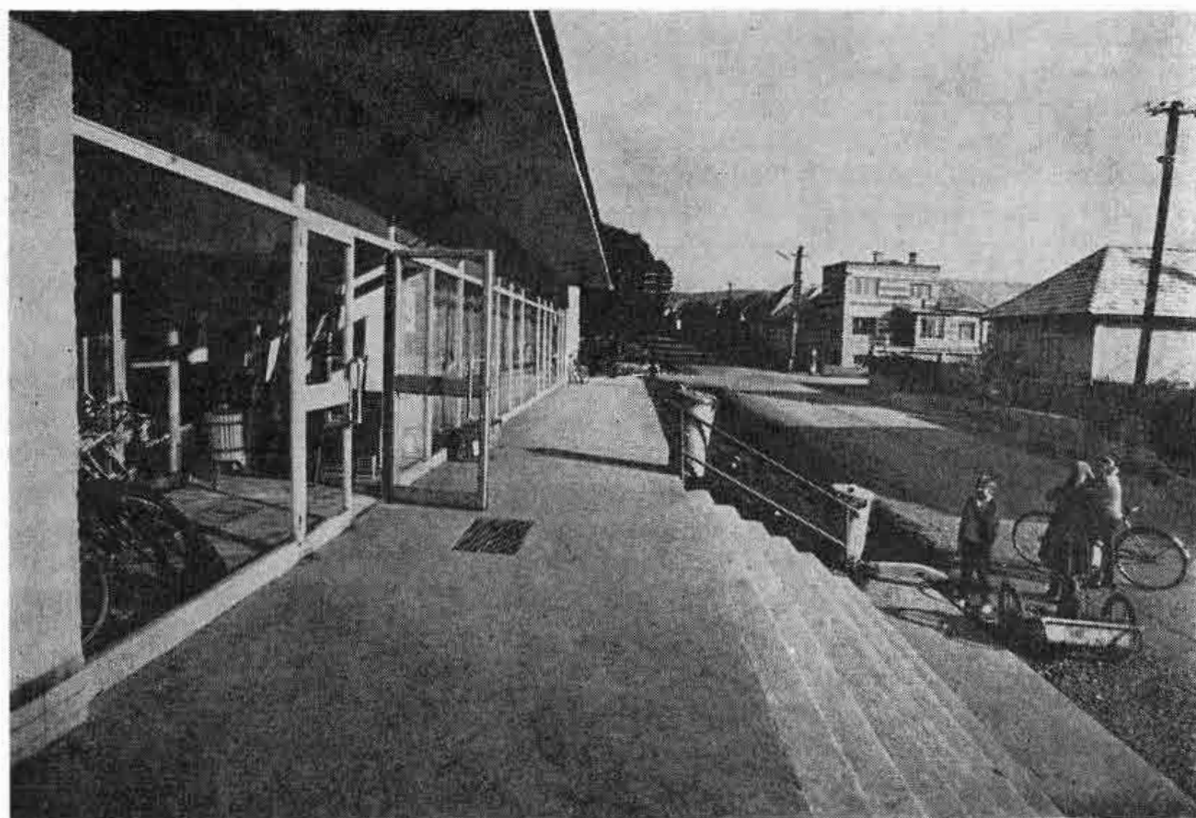
Vychádzajúc zo zorného uhla národopisnej analýzy, najdôležitejším problémom prestavby, a tým i súčasnej urbanistiky vidieckych sídiel, sú dôsledky stretnutia dvoch svetov: odchádzajúceho starého a nastupujúceho nového; ináč povedané, stretnutie starých tradícií s novými. Stretanie a križenie býva také prudké, že často dochádza ku skreslenému chápaniu predností a nedostatkov starých i nových tradícií. Napr. medzi tienisté stránky postoja k minulosti patrí raz ich romantické

preceňovanie, inokedy zase ich недоceňovanie. Preceňovanie býva motivované názorom o jedinečnosti, neopakovateľnosti a nemennosti tradícií roľníckej dediny, ktorá sa v kontraste s mestom často zjednodušene považuje za jediného reprezentanta kultúry vidieka. Zabúda sa pritom, že kultúra vidieka je mnohознаčným celkom, kde v rôznych prepojeniach funguje kultúra dedín i mestečiek, kde popri sebe žilo obyvateľstvo rôznej spoločenskej skladby i rôznych zamestnaní (napr. roľníci, pastieri, drevorubači, obchodníci, povozníci, vojaci, študenti, remeselníci, neskôr železničari, robotníci, malí úradníci, dedinská inteligencia a pod.).³ Negativistický postoj ku kultúrnemu dedičstvu minulosti sa u časti obyvateľstva vyvinul na základe jednostranného spojenia tohto odkazu s biedou a zaostalosťou odľahlých alebo chudobných dedín. Naproti tomu za pokrok sa často považujú len stroje, technizácia, chemizácia, honosná reprezentatívnosť a mechanické napodobňovanie módných vzorov kultúry vrátane novej výstavby. Pretože človek je bytosť, rozvoj ktorej vyžaduje harmonické prepojenie rozumovej a citovej stránky psychiky, práve v dnešnom pretechnizovanom svete sa ľudia snažia aj cez historické návraty uspokojovať svoj citový život, hľadajúc takto zároveň i svoju identitu. Oboje nachádzajú v tradíciách kultúry svojich predkov, ktorá ich často v derivovanej podobe ešte obklopuje a je im blízka. V nej hľadajú podnety pre tvorbu nových hodnôt.

Vychádzajúc z tohoto konštatovania pokúsime sa pochopiť a vysvetliť protikladné tendencie dnešnej prestavby a urbanizmu vidieckych sídiel. Budeme mať pritom na zreteli, že urbanizmus určitého sídla je mnohознаčnou skladbou, zloženou z viacerých prvkov, medzi ktorými sú najdôležitejšie spôsob práce a jednotlivé druhy zamestnania, obydlie, okolitá príroda, zásobovanie

vodou, komunikácie a spoločensko-kultúrne potreby. V rozbere budeme vychádzať z údajov sústredených Etnografickým atlasom Slovenska, Vlastivedným slovníkom obcí a Atlasom slovenskej socialistickej republiky.⁴ Vyhodnotenie týchto dokladov poukazuje na viac ako sedemstoročnú tradíciu urbanizmu jednotlivých sídiel a ich pôdorysných typov. V priebehu tohto vývinu jednotlivé sídla smerovali k vytváraniu pevných foriem, charakterizovaných obostavanými ulicami a centrami s rôznymi funkciami. Centrami sídiel boli kostoly, kaplnky a fary, ktorých výstavbu a typy usmerňovala cirkev i svetská moc.⁵ Ďalšími dôležitými miestami, ktoré okolo seba sústreďovali život, boli hrady, neskôr zámky a kaštiele. Od konca 13. stor. sú to domy dedičných richtárov, od 16. stor. budovy škôl, od konca 18. stor. aj notariáty. Tieto budovy na základe funkcie, ktorá im v živote daného lokálneho spoločenstva pripadla, sústreďovali vo svojich priestoroch i okolo budov rôzne druhy spoločenského života. V rámci sídla potom táto rôznosť funkcií a ich význam mali dosah na výber miesta, kde budovu postavili, čo postupne vplývalo na smerovanie novej výstavby i nových komunikácií. V poslednom storočí v súvislosti s populačným rastom vidieckych sídiel, pretrvávaním zákona o ochrane pôdy, po r. 1945 so základnými zmenami hospodársko-spoločenskej štruktúry a postupným urbanizovaním vidieka, došlo i k posunu jednotlivých zložiek, vytvárajúcich starú skladbu sídiel. Pripomenieme si tie najdôležitejšie — zmeny výrobných a pracovných postupov a zmeny vlastníctva pôdy. Tieto vyvolávali nový vzťah človeka k prírodnému okoliu a prejavili sa i v prepojení sídiel na prírodu, v požiadavkách na prebudovanie kompozícií, ovplyvnili i požiadavky lokálneho spoločenstva na vznik a fungovanie nových spoločenských a kultúrnych zariadení.

1—2. Budova MNV a obchodné stredisko s pohostinstvom, postavené po r. 1950 v starom centre obce Čajkov. Centrum dovtedy tvorila náves porastená pažíľou, ktorá bola obľúbeným miestom detí, v súvislosti s novými budovami ju premenili na uzavretý park.

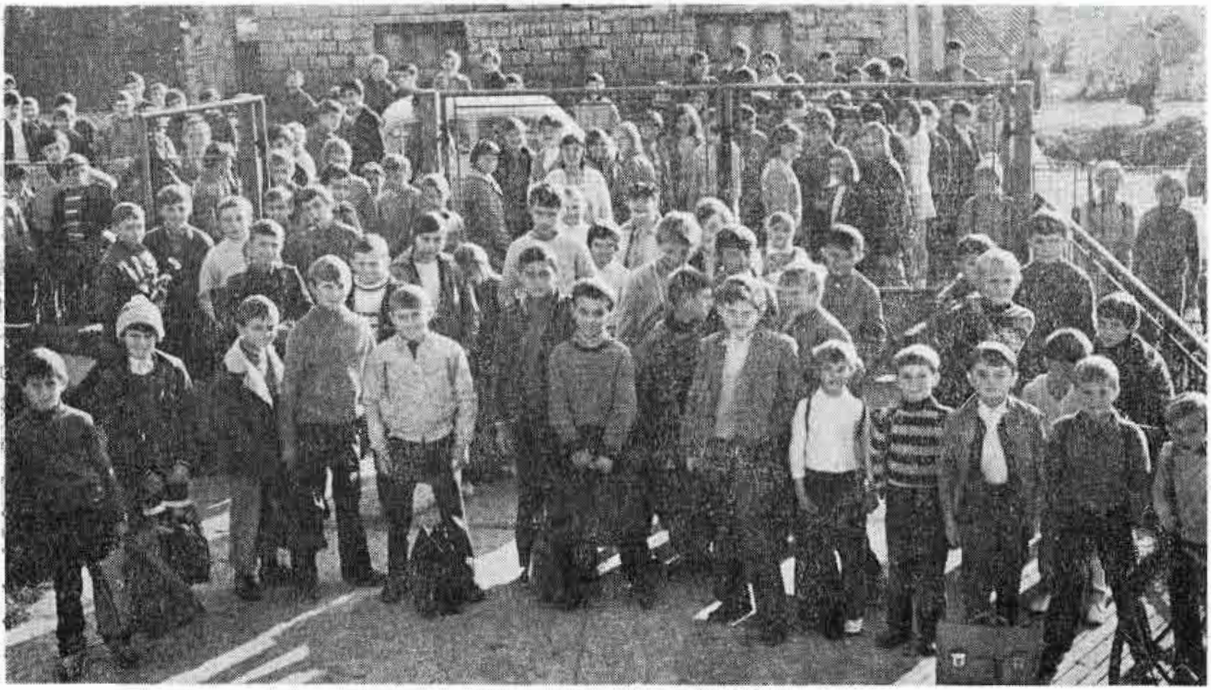
Tieto zmeny nenastali naraz, ale vznikali postupne. Ich začiatky možno sledovať od konca druhej polovice 19. stor., odkedy sa datuje postupné pomešovanie vidieka, najmä v okolí miest a priemyslových centier. Tento vývin vrcholí v druhej polovici 20. stor. V tomto období sa uskutočňuje nielen nebývalý rast vidieckych sídiel, ale nastávajú aj výrazné zmeny v ich vývine a charaktere. Zmeny súvisia s celkovými hospodársko-spoločenskými revolučnými socialistickými premenami. Vzhľadom na dôležitosť tejto prestavby Slovenská národná rada vydáva už v auguste r. 1945 vyhlášku č. 128, ktorá sa týka výstavby miest a obcí Slovenska, čo potom inovuje zákon z r. 1947 s celoštátnou platnosťou.⁶

Povojnová výstavba však na Slovensku nerealizovala všetky body, ktorých sa vyhláška i zákon týkali. Napr. ostali nepovšimnuté najmä tie ustanovenia, ktoré sa týkali regulačných plánov obcí a miest. Dodnes nemá nielen veľká väčšina vidieckych sídiel, ale ani väčšina miest regulačné alebo smerné plány. V dôsledku toho ich výstavba a urbanistická koncepcia rastú živelne. Došlo k tomu v dôsledku toho, že sa dôraz kládol na vonkajšie a kvantitatívne ukazovatele, poukazujúc na vyrovnávanie rozdielov medzi životom v meste a na dedine a neprihliadalo sa na vnútornú podstatu rozdielov a na odlišnosť vzťahov skladby mestského a vidieckeho života, ako aj na odlišné možnosti prepojenia prírody oboch sídelných útvarov. Realizácia tohoto vyrovnávania niesla so sebou rad kladov i záporov. Klady spočívajú v tom, že v osemdesiatych rokoch 20. stor. vidieka charakterizujú moderné štvor- a viacizbové byty a domy s úplným vybavením, prepojené na viacúčelové záhrady. Výstavba miestnych obchodných zariadení, urýchlenie komunikačných spojov, prístupnosť masovokomunikačných prostriedkov spolu s uvedenými prednos-

fami bytov, postavených väčšinou svojpomocne, spôsobili, že v mnohých lokalitách a regiónoch sa zastavilo vyľudňovanie a mladí ľudia rôznych profesií sa vracajú na vidiek. Negatíva väčšinou pramenia v mechanickom prenášaní parametrov výstavby, typizácie a zásad urbanizmu vytvorených pre mesto na vidiek. Život v meste a na vidieku spočíva v odlišnostiach, ktoré súvisia nielen v prepojení na okolitú prírodu a krajinu, ale najmä v skladbe a fungovaní spoločností žijúcich v mestách a na vidieku, preto zásady výstavby a urbanizmu jedného sídelného útvaru nemožno mechanicky prenášať na druhý sídelný útvar. Uvedené negatíva však nesúvisia len s rýchlym tempom povojnovej prestavby vidieka, ale majú staršie historické korene. Slovenská národná rada, poznajúc tieto korene, už v auguste r. 1945 vydala spomínanú vyhlášku o potrebe regulačných plánov, ktoré mali zaručiť prestavbu a optimálny rast nielen miest, ale i dedín.

Vývin v poslednom storočí, kedy začalo dochádzať k posunom zložiek vytvárajúcich skladbu vidieckej urbanistiky, možno charakterizovať takto:

Rast populácie a snaha vymaniť sa z preľudnených dvorov a bytov viedli najmä mladšie rodiny k výstavbe nových, zväčša murovaných domov pri výpadových cestách alebo pri ceste vedúcej na železničnú stanicu, ktorá sa stala symbolom styku so svetom a prísľubom hľadania nových pracovných možností (došlo k tomu všade tam, kde prosperujúce obce ležali blízko hlavnej trate a stanice, napr. vo Važci, v Štrbe a pod.). Ďalšie ulice vznikali z poľných ciest, ktoré spájali dvory a záhumnia s chotárom. Tieto tendencie možno vo väčších rastúcich dedinách sledovať od konca 19. stor., v mestách od konca 18. stor. Po r. 1945, najmä však po r. 1950, kedy sa vytvorili podmienky pre vidiecku individuálnu výstavbu, nastáva ďalší rast dedín. Nová výstavba sa sústre-

3—4. Budovu školy a dvor JRD, kde sa nachádza jedáleň JRD, umiestnili na nových priestranstvách na okraji obce Čajkov.

dila najmä do ulíc, ktoré vznikli na miestach rozparcelovaných záhrad a záhumní.⁷ Len málokde boli nové ulice organicky napojené na staré dedinské centrum a staršiu zástavbu. Často sa stalo, že nerešpektovali staršie riadiace zložky miestnej urbanistiky, centrálné a iné budovy, ktoré ešte neprestali plniť v spoločenskom živote svoje úlohy. Tým sa vytvorili aj na vidieku popri historických sídlach akési satelity, ktoré však neboli schopné vlastného života, lebo vzhľadom na veľkosť a blízkosť starého centra nemali svoje vybavenie.

Logika urbanizmu jednotlivých sídiel, a tým aj funkčné situovanie jednotlivých budov, ulíc, návsí a námestí sa vytváralo po stáročia na základe jednotlivých druhov práce (napr. poľnohospodárskej, chovu dobytka, remesiel a pod.), diaľkových i lokálnych komunikácií, vodných tokov a zdrojov, potrieb spoločnosti a vládnucej ideológie. Tak napr. na hlavnej ulici bližšie k centru boli situované domy vážených občanov, na okrajoch, v bočných uličkách a v dvoroch sa nachádzali domy a byty tých občanov, ktorí v spoločenskom rebríčku stáli nižšie, alebo sa zaoberali tzv. nečistými remeslami (napr. garbiarstvom). Hospodárske dvory a stavby dvorov mali spojenie s chotárom sieťou poľných ciest a chodníkov. Prostredníctvom týchto tepien smeroval nielen život z chotára do obce, ale popri nich do uzavretého sídla prenikala i príroda. Pretože toto prepojenie súviselo so životom a prácou, ktorá prírodu neničila, ale postupne kultivovala, bolo harmonické a estetické.

Pri zakladaní sídiel a ustálení formy ich zástavby hrali rozhodujúcu úlohu i životodarné zdroje vody. Preto dediny vznikali väčšinou pri potokoch a riekach, alebo tam, kde bol dostatok studničnej vody. V druhej polovici 20. stor. však v niektorých lokalitách precenenie komunikácií ako znaku pokroku a pomeštenia viedlo k likvidácii vodných to-

kov nimi pretekajúcich a k náhrade pažíte, krikov a stromov asfaltovou cestou (napr. v Mysleniciach, v Kláštore pod Znievom, vo Vrbici — dnes časti Lipovského Mikuláša, atď.). V tom istom čase precenenie významu komunikácií pre život a rozvoj obcí malo často za následok prebudovanie starých hradských vedúcich cez dediny a mestecká na diaľkové spoje (napr. v Rusovciach, Palúdzke, Važci). Rastúca premávka na nich postupne vytlačila človeka a život z ulice a narušila vzťahy existujúce medzi jednotlivými časťami obce, jej centrom, ústrednými verejnými budovami a obytnými domami.⁸ Hluk a smog z premávky mal dosah aj na znehodnotenie uličných parciel. Existujú však aj obce s odlišným vývinom, ktoré väčšinou ležia mimo hlavných spojov. Staršie súkromné stavby v nich odstránili z verejných priestranstiev, v strede obce vytvorili parky, v ktorých zeleň pažíte nahradili záhonmi kvetín a ruží a stromy ozdobnými krikmi.⁹ Ruža, ktorá nadobudla v našom živote reprezentačnú funkciu, je síce krásna a lahodí oku, ale podobne ako ozdobné kríky nevytvára tepelnú, svetelnú, prachovú clonu potrebnú najmä v teplých a prašných, južne položených vidieckych sídlach Slovenska. V dôsledku toho ružové záhony často pocifujeme ako peknú ale nefunkčnú okrasu.

V časti obcí po prenesení hospodárskeho života z obydlí jednotlivých rodín do spoločných hospodárskych dvorov JRD sa v domových dvoroch uzavretých bránami, na záhumniach i na priedomiach domov vytvorili záhrady. Tieto záhrady sú viacfunkčné: produkujú zeleninu a ovocie, kvetinami a krikmi individualizujú akoby zuniverzalizované priečelia domov daného sídla. Preto dnes tvoria nielen okrasu dediny i jednotlivých domov, ale znovu v inej podobe prepájajú človeka a jeho sídlo s prírodou, čo často na nových mestských sídliskách chýba.

5—6. Medzi staré centrú obce patrí r.-k. kostol z r. 1775 a cintorín — miesta, kde sa odohráva dodnes časť rodinných obradov.

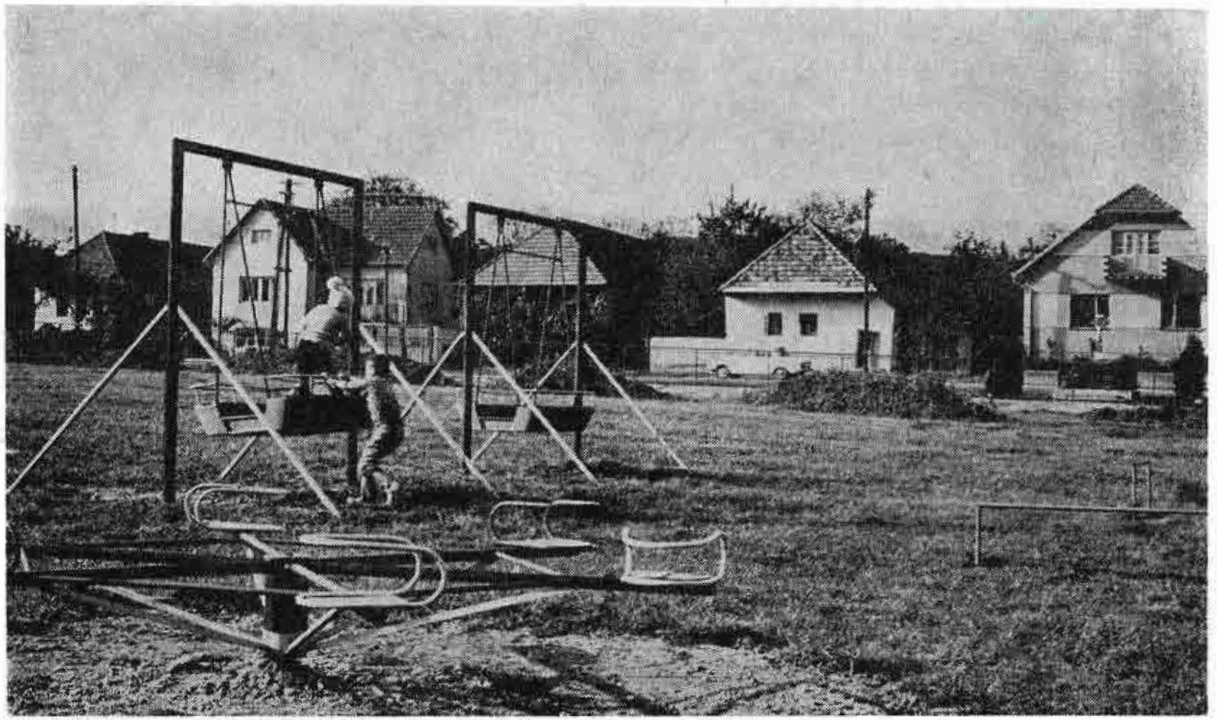

Ako sme už spomenuli, v urbanistike sídla zohrali dôležitú úlohu aj jednotlivé budovy a miesta, ktorých úloha a poslanie sa v historickom vývine v spojitosti so spoločenskými požiadavkami menili. Medzi takéto budovy a miesta v minulosti patrili aj dom dedičného richtára, ktorý symbolizoval svetskú zvrchovanosť spojenú obyčajne s právom mletia i výčapu. Ideová a mocenská symbolika kostola a panského sídla bola zdôraznená ich dominantným alebo centrálnym umiestnením, obklopeným obyčajne pažíťou a stromami. V priebehu desaťročí k týmto starým centrom pribudli novšie (napr. v mestechkách radnice, zvonice, praniere, studne; na dedinách budovy škôl, notariátov, kultúrnych viacúčelových domov a pod.). Treba pripomenúť, že tieto stavby boli štátnou správou usmerňované.¹⁰ Miestne potreby a miestne užívanie ich však postupne prispôbovalo lokálnym požiadavkám. Na priestranstvách okolo týchto významných starých i novších budov, ako aj v nich sa odohrávala časť zvykov a obradov, ktoré lokálne spoločenstvo považovalo za určujúce a platné nielen na základe úradného úkonu či priebehu obradov v rodine, ale i na základe ich ritualizácie konanej pred očami širšej verejnosti. Ulica, náves alebo námestie neboli len miestom konania trhov a jarmokov, predaja a kúpy, ale sa tu získavali aj nové informácie a nadväzovali kontakty rôzneho charakteru. Prebiehali tu aj určité časti rodinných obradov. Napr. svadobný sprievod mal pevne určenú trasu s úkonmi, ktoré sa diali na hlavnej ulici, pred richtárskym domom alebo pred kostolom. Na týchto miestach členovia lokálneho spoločenstva svojou prítomnosťou a účasťou vstupovali do ritualizácie obradu, ktorého prvá úvodná a dôležitá určujúca časť sa odohrala v rodine, potvrdenie sa dialo v kostole pred zástupcom cirkevnej moci, od konca 19. stor. aj potvrdením svetskou mocou, čo pre-

behlo u notára. Pevnú trasu v rámci sídla mal aj smútočný sprievod, ktorého členovia sa zúčastnili odobierky nielen v dome zosnulého, ale i na cintoríne. Poslednú poctu mŕtvemu vzdala tým, že okoloidúci sňali klobúky a postáli, kým sprievod prešiel, obchody a krčmy sa zavreli. Aj časť výročných zvykov sa odohrávala na vopred stanovených miestach dediny. Tak napr. vo Važci stretnutie dvoch prúdov chorovodu *omilienci* sa za spevu a tanečného prepletania konalo pred kultúrnym domom. V regiónoch, kde sa staval májový stromec, najväčší postavili pred domom richtára (dnes pred budovou miestneho národného výboru). Aj novšie druhy spoločenského života (divadlá, bály, majálesy, športové stretnutia, spolkový život) prebiehali na určitých miestach dediny. Tak napr. vo Važci v nedeľu posiedka mužov mala miesto pred richtárskym domom, zatiaľ čo ženy s malými deťmi besedovali na priedomí a rady dievčat a mládencov sa za spevu prechádzali po hlavnej ulici. Zábavy alebo i bály sa poriadali v sálach hostincov, majálesy a juniálesy na vybraných miestach v chotári; divadlá v školách alebo vo väčších sálach. Školská budova vo svojich triedach sústreďovala poriadanie kurzov, na dvore prebiehali určité športové podujatia (hádzaná, volejbal, ľahká atletika a pod.). Futbal, korčuľovanie, lyžovanie, sánkovanie, aj keď bolo organizované školou alebo niektorým z miestnych spolkov, sa dialo na príhodných miestach chotára. Tam, kde postavili kultúrny dom, časť týchto funkcií prebral na seba on.¹¹ Miesta a budovy, v ktorých takýto život prebiehal, udržiavali jednotlivci, susedia, spolky, obec alebo verejná správa.

K nedoceneniu spoločenského fungovania a významu takýchto centier sociálnej komunikácie vidieckych sídiel došlo v priebehu 20. stor., a to v súvislosti s dvoma základnými skutočnosťami: novozaložené ulice sa považovali

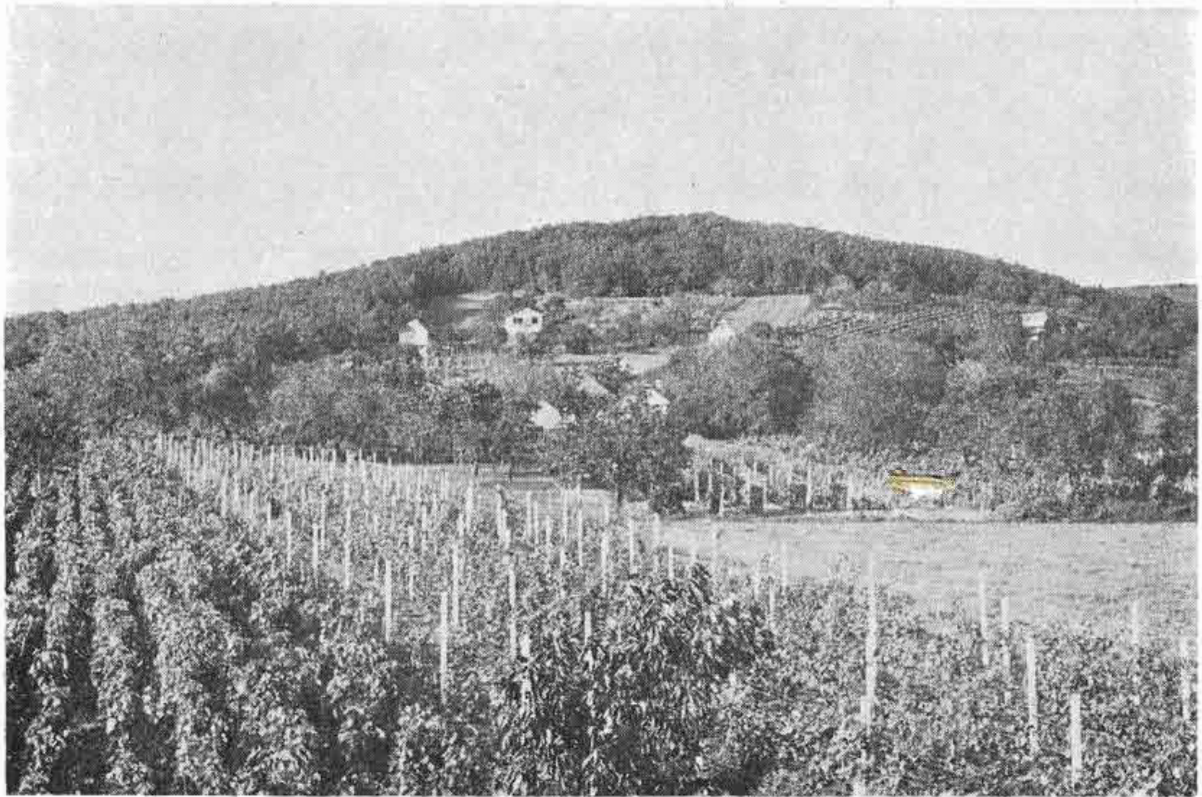

7—9. Zmeny typu rodinných domov nastali v 20. stor. v súvislosti s novými druhmi práce a zamestnania, ako aj na základe odporúčaných a módných vzorov. 7. Murovaný dom v strede obrázku zo zač. 20. stor. s priestormi radenými za sebou, ktorý sa vyvinul z tradícií stredovekých a tereziánskych nariadení, vzťahujúcich sa na šírku intravilánu a na radenie priestorov. 8. Výstavba v 60. rokoch nadväzuje na štvorcové vilky, obľúbené koncom prvej pol. 20. stor. na predmestiach. 9. Ulica na záhumní vznikla okolo r. 1973 a opiera sa o katalógové typy, pozmenené podľa predstáv stavebníkov.

za okrajové, nebol daný dostatočný podnet ani príklad na vytvorenie nových centier, ktoré by mohli v plnej miere prebrať žijúce staré i nové spoločenské funkcie. Preto sa za centrum sídla i naďalej považoval starý stred obce. V dôsledku toho sa sem postupne umiestňovali rôzne nové dôležité administratívne, obchodné a kultúrne budovy, ktoré však v plnej šírke nevedeli na seba prevziať staré žijúce i nové vznikajúce spoločenské funkcie. Nevedeli alebo nemohli aj preto, lebo ich typy boli vytvorené pre mestá a prenesené do obce bez náležitého poznania potrieb a tradícií vidieckeho spoločenského života.¹² Podobná situácia sa vyvinula aj v projektovaní nákupných stredísk, pohostinstiev, škôl a pod. Stavby týchto zariadení sa až na malé výnimky reali-

zovali ako provizória alebo na základe typizovaných projektov, opierajúcich sa o počet obyvateľov a význam sídla v rámci členenia na strediskové a nestrediskové obce, a nie o miestne historické, kultúrne a architektonické tradície či prírodné i klimatické podmienky. Pretože takéto stavby v snahe o reprezentáciu umiestňovali obyčajne v strede obce, nemali dostatok miesta na prístupové cesty, parkoviská, ani na potrebné zázemie zelene. Ako sme už ukázali, často pre úspornosť a neporozumenie projektu sa nerealizovalo ani potrebné funkčné vybavenie stavieb. V dôsledku týchto nedostatkov, aj napriek svojmu výsostne dôležitému ideovému poslaniu, nezískali ani väčší význam pre dotvorenie novej urbanistickej koncepcie sídla. Tým sa pochopi-

10—11. Rekrečná zóna obce sa vyvinula z miestnych vinogradov, v ktorých pivnice (zvané hajlochy) prestavali na víkendové vilky.

teľne znižuje aj ich ideový dosah. Preto ich nielen odborníci, ale i miestni ľudia považujú za neadekvátne, neharmonické, a teda vo vzťahu obce a jej urbanistickej skladby za nedostatočne estetické.¹³

So vznikom nových ulíc súvisí i postupné vyľudňovanie starých centier, čo možno pozorovať i v mestách. Prevalu tu nadobúdajú sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva, ktoré nemajú prostriedky na novú výstavbu. Títo obyvatelia ostávajú bývať v starých domoch a bytoch, ktoré postupne pustli a stáli v kontraste s tendenciami novej výstavby. Analýzou tohoto stavu došli v polovici osemdesiatych rokov 20. stor. odborníci k názoru o potrebe prestavby centier vidieckych sídiel a o nevyhnutnosti takého usmerňovania, ktoré by zabezpečilo nadväznosť na tradície a pritom koordinovalo vývoj mnohovrstvovosti urbanistického celku.¹⁴ V prenesení na výstavbu to potom znamená, že individuálna výstavba sa má v budúcnosti opierať nielen o novosti stavebných technológií a spĺňať požiadavky moderného človeka, ale má integrovať aj miestne architektonické tradície. Nové centrálné a verejné budovy majú rešpektovať nielen ekonomické a funkčné ukazovatele, ale aj logiku miestneho urbanizmu, charakter starej výstavby, okolitú prírodu i miestnu klímu.

Otázky revitalizácie starých centier vidieckych sídiel sú však dnes nielen problémom stavebníka, staviteľa a urbanistu, ale aj ďalších zložiek, napr. jurisdikcie. Väčšina stavebných i dvorových parciel je totiž pre novú výstavbu príliš stiesnená a na základe dedenia a miestneho zvykového práva príliš komplikovaná, než aby ju mohli riešiť výlučne architekti, urbanisti či miestne riadiace zložky.¹⁵ Len komplexným riešením celej problematiky, porozumením jednotlivých individuálnych stavebníkov i investorov rôznych rezortov bude možné vytvoriť novú urbanistickú

skladbu, ktorá pri chápaní potrieb moderného človeka a požiadaviek socialistickeho vidieckeho spoločenstva by v riešení urbanizmu jednotlivých sídiel integrovala i staré miestne sídelné, stavebné a urbanistické tradície a nanovo zapojila do sídiel okolitú prírodu, po stáročia skultúrňovanú prácou človeka.

* * *

Systémová analýza a sledovanie dialektických vzťahov existujúcich medzi jednotlivými zložkami urbanistickej skladby vidieckych sídiel dovoľujú nasledovné konštatovanie: k porušeniu harmónie došlo v súvislosti s mechanickým prenášaním prvkov jedného systému do druhého (napr. mestskej kultúry do vidieckej, typizácie budov vytvorených pre mesto do vidieckeho prostredia, nížinných prvkov do horských oblastí a pod.). Deformácie s tým súvisiace nastali v dôsledku toho, že so zámenou jednej časti za druhú alebo aditívnym priradovaním nových prvkov k starším dochádza k posunom aj v skladbe ako v organickom celku. Realizátori týchto zmien si svoje zásahy neuvedomujú, pretože ich konanie bolo a je motivované rôznymi príčinami, ktoré považovali a považujú za dôležité a určujúce (napr. snaha o vyrovnanie rozdielov medzi mestom a dedinou, snaha potlačiť starú ideológiu znakmi nového rodiaceho sa života socialistickej spoločnosti a pod.). K takýmto prienikom dochádzalo i v minulosti. Pretože však vývin nenapredoval tak rýchlo a intenzívne ako dnes, bol čas na postupné dotváranie nových prvkov v starom živom urbanistickom organizme. Po r. 1945 v súvislosti s revolučnou prestavbou nášho ekonomického a spoločenského života, vyrovnávaním rozdielov medzi mestom a dedinou, ako aj s novými zásadami priemyselnej stavebnej výroby a typizácie došlo k veľkým zmenám. Klady spočívajú v kvantitatívnom vyrovnávaní rozdielov

12—13. Športové zariadenia v podobe futbalového ihriska a bazénu majú podobu provizórií; ležia na okraji obce bez náležitého prepojenia na centrum obce.

14. Tri generácie prežívajúce vývinové zmeny obce Čajkov.

medzi životom mestským a vidieckym, zápory v mechanickom prenášaní zásad života a výstavby určenej pre organizmus mesta na vidiek. Pretože vývin išiel príliš rýchlo a nebolo ani adekvátnych vzorov, vkladali sa prvky mestského urbanizmu a výstavby do starej urbanistickej vidieckej skladby. Tak došlo k stretnutiu dvoch svetov a princípov tvorby, ktoré sa namiesto organickej nadväznosti dostali do takého protikladu, že miestami nové neguje staré a naopak. Tento stav nezapríčinili len vidiecki obyvatelia, ale my všetci, ktorí sme si dostatočne neuvedomovali, že nová skladba, a tým aj hodnota, nevzniká púhym vkladáním nových prvkov do skladby starej, ktorá sa utvárala po stáročia, ale že nová hodnota môže vzniknúť vytváraním nových vzťahov medzi starými i novými prvkami súčasnej

urbanistickej vidieckej skladby. Zároveň sme nedocenili ani priestor, ktorý treba ponechať na funkčné zmeny jednotlivých prvkov skladby, ku ktorým vo vývine dochádzalo a dochádza. Ako sme už poukázali, novosť životného štýlu vidieka a v súvislosti s tým i prestavba sídiel a ich urbanizmus totiž nespočívajú len v jednoduchom obohatení starej skladby novými prvkami, ani v konzervovaní starých sídelných foriem, ale v takej novej skladbe, ktorá by poučená prednosťami mesta i vidieka, starej domácej dediny i nových vzorov, vedela vytvoriť taký organizmus vidieckych sídiel, ktorý by sa harmonicky vyvíjal aj po r. 2000 a bol pritom dokladom štrukturovanej mnohoznačnosti socialistickej spoločnosti z konca 20. storočia.

POZNÁMKY

- 1 Problematikou sa zapodievali najmä tieto časopisy a podujatia: Slovenský národopis r. 1966, č. 4, r. 1978, č. 2, r. 1984, č. 3; Projekt, najmä r. 1983, č. 1 venované piatemu medzinárodnému sympóziu o prestavbe sídiel vidieckeho typu; Seminár Domu techniky ČSVT v Bratislave a Fakulty architektúry SVŠT: Proces architektonického stvárňovania vidieka. Kočovce, 1980; Obytné prostredie vidieckych sídiel, Piešťany, 1983; Obytné prostredie vidieckych sídiel, Bratislava, 1986. Na týchto podujatiach sa aktívne zúčastnil Národopisný ústav SAV v zastúpení: J. Botík, V. Valentová, A. Pranda (1×), S. Kovačevičová (4×).
- 2 PAŠIAK, J.: Obytné prostredie vidieckych sídiel z hľadiska ich sociálneho rozvoja. In: Obytné prostredie vidieckych sídiel. Piešťany, 1983, s. 14—19.
- 3 Poznanky o historických druhoch práce čerpáme z Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku I—III. Bratislava 1977—1978. Ich stav na Slovensku v rokoch 1910—1970 sleduje i Etnografický atlas Slovenska, kapitoly 18, 19.
- 4 Etnografický atlas Slovenska. Pripravovatelia: NÚ SAV, Slovenská kartografia, Veda — Vydavateľstvo SAV. Bratislava, v tlači; — Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava, 1980; — Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I., II., III. Bratislava, 1977—1978. — Pretože sa uvedené práce opierajú najmä o štatistické údaje zo sčítania ľudu z r. 1970, novšie údaje o vidieckej výstavbe čerpáme z časopisu Projekt, 1983, č. 1.
- 5 Štefánske nariadenia, ktoré vznikli v 11. stor., patria medzi prvé zákony uhorského štátu a týkajú sa charakteru a výstavby kostolov na vidieku. Dosah týchto nariadení možno dodnes sledovať nielen v datovaných objektoch, ale aj v niektorých prvkoch organizácie cirkevnej správy.
- 6 Vyhláška SNR č. 128 z r. 1945 určovala, že lokality nad 10 000 obyvateľov majú mať regulačný plán vyhotovený a schválený do desiatich rokov; sídla pod 10 000 obyvateľov do dvadsiatich rokov od vydania vyhlášky. Toto opatrenie ďalej určuje aj kritériá pre vyvlastnenie pozemkov, potrebných na individuálnu výstavbu, na nové ulice, námestia, na stavbu verejných budov, na sady, cintoríny, na výstavbu športových areálov, zariadení cestovného ruchu, ako aj na vybudovanie elektrifikačnej, kanalizačnej, vodovodnej a plynofikačnej siete. Táto vyhláška v modifikovanej forme bola obsiahnutá aj v Zbierke zákonov a nariadení RČS, vyhláška č. 125 zo 4. VI. 1947. V priebehu ďalších rokov pribudli k nej nové doplnky a upresnenia týkajúce sa najmä projektovania a stavebnej výroby.
- 7 Pozri poznámku 6, časť o vyvlastnení. O individuálnej výstavbe sa hovorí na inom mieste tohto čísla Slovenského národopisu.
- 8 Preceňovanie komunikácií nie je novum. Objavuje sa už v 1. pol. 20. stor. v súvislosti s rozvojom automobilizmu (napr. vo Važci, Štrbe a pod.). V súvislosti s výstavbou diaľnic, ktoré vedú mimo sídiel, sa už docielila určitá náprava. Ale preceňovanie komunikácií neprestalo ani dnes, čo možno sledovať napr. v samej Bratislave a v jej okolí (napr. v Juri pri Bratislave).
- 9 Toto prebiehalo najmä od začiatku šesťdesiatych rokov v rámci akcie „Z“.
- 10 Skladba priestorov týchto budov mala svoju vnútornú funkčnú logiku. Obyčajne vstupný priestor v podobe siene oddeľoval obytnú časť od priestorov školy, notariátu, pošty, fary, krčmy a pod. Takéto členenie odporúčali aj verejné orgány už od konca 18. stor. Realizáciu možno sledovať v datovaných zachovaných stavbách, ktoré však často zmenili svoje pôvodné poslanie. Od konca 19. stor. sa stávali aj na vidieku typizované verejné stavby, ktorých členenie i vonkajšia skladba sa riadila počtom obyvateľov a dôležitosťou sídla. Napr. dodnes možno rozpoznať školy, staničné a rôzne administratívne budovy postavené na základe týchto typov v rámci bývalej Rakúsko-uhorskej monarchie. V medzivojnovom období sa typizácia takýchto budov realizovala na základe ukazovateľov obsiahnutých v nových stavebných i funkčných predpisoch. Takto vznikli napr. školy v Šumiaci, vo Važci, Čavoji, Valaskej Belej a pod. Koncom 19. a zač. 20. stor. kultúrne domy vznikali najmä z iniciatívy miestnych ľudí a nemali pevnejšiu dispozičnú skladbu stvárnenu architektom (napr. v r. 1903 postavený „Náš dom“ vo Važci). V medzivojnovom období ich už však na základe predpisov zakotvených predovšetkým vo vyhláške z r. 1923 a jej ďalších novelizáciách stavali projekčné firmy (napr. firma Hlavaj, Palkovič, Uličný z Martina, M. Harminc z Bratislavy a pod.).

- 11 Tieto otázky, sa bližšie, skúmali vo viacerých lokalitách Slovenska, najmä v obci Važec, Východná, Dobrá Níva, Veľký Slavkov, Hybe, Krakovany. Ukázalo sa, že jednotlivé spolky mali svoje sídlo buď v miestnostiach osvetových besied, v kultúrnych domoch alebo i v domoch svojich predsedov. Ale často sa členovia stretávali len pri stole alebo vo zvláštnej izbe v hostinci.
- 12 Z uvedenej vyhlášky SNR č. 128 z r. 1945 vyplýva, že sa rávalo i so stavbami nových administratívnych a kultúrnych zariadení. Sledovanie výstavby vojnou zničených dedín dokazuje, že sa takéto mnohoúčelové domy aj postavili (napr. vo Švermovce). Zatiaľ sa nepodarilo zistiť, kto tento typ mnohoúčelovej budovy navrhol a ako sa dostal aj do iných dedín (napr. do Čajkova). Tieto budovy, obyčajne postavené v strede obce, okrem miestností pre MNV mali aj sálový mnohoúčelový priestor a ďalšie menšie miestnosti, ktoré mohli byť využité rôznym spôsobom. Nedostatky sa prejavili neskôr v poddimenzovanosti celkovej skladby a vybavenia, ktoré v priebehu ďalších dvoch desaťročí nemohli už vyhovovať rastúcim požiadavkám vidieckych sídiel. Preto sa v týchto i starších budovách postupne adaptovali priestory určené na kultúru a osvetu na administratívne miestnosti. Pre kultúru a osvetu sa hľadalo miesto v prestavaných starších opustených domoch. Neuspokojivú situáciu mala riešiť akcia „Z“, ktorá odporúčala svojpomocnú výstavbu kultúrnych zariadení na základe projektov, ktoré však boli väčšinou vytvorené pre rôzne typy okresných miest. Tieto projekty mali až do 50 rôznych funkčných miestností a predstavovali optimum aj v rámci socialistických krajín. Boli v nich okrem sály, projekcie a klubov rôzneho určenia aj sklady a šatne, kuchyne a kaviarne alebo bufety. (In: GROSS, K.: K otázke domov osvetu. *Architektúra RČS*, 1955, 3, s. 94—106.) Nevýhoda takéhoto riešenia spočívala v tom, že miestne orgány v rámci úspor obyčajne vypúšťali i dôležité funkčné priestory (napr. šatne, hygienické vybavenia, sklady, prístupové cesty, areál a pod.) a zamerali sa na reprezentačné zložky (napr. na honosný vstup, sálu, veľkú predsieň a pod.) domov osvetu.
- 13 Napríklad vo Zvolenskej Slatine v 60. rokoch posmešne charakterizovali svoj kultúrny dom takto: To čo vyzerá ako krávin, je dom osvetu a čo ako kultúrny dom, patrí do dvora JRD.
- 14 V rokoch 1981—1985 sa úloha sledovala v rámci Ústavu stavebníctva a architektúry SAV v ŠPZV č. II-8-1/05 v čiastkovej úlohe „Vývojové, priestorové a územno-technické aspekty urbanizmu“. Na jednej z tém tejto čiastkovej úlohy pracovala v rámci NÚ SAV S. Kovačevičová. Výsledky jej práce boli včlenené do záverečnej správy uvedenej čiastkovej úlohy a v podobe prognózy postúpené nadriadeným orgánom riadiacim výstavbu Slovenska. Na roky 1986—1988 bola problematika pojatá do výskumnej úlohy štátneho plánu č. S 16-521, ktorú pod názvom „Prestavba vidieckych sídiel“ rieši Štátny výskumný projektový a typizačný ústav v Bratislave v spolupráci so siedmimi vedeckými ústavmi. Medzi ne patrí aj Národopisný ústav SAV (riešiteľ: S. Kovačevičová).
- 15 Takáto spolupráca je nevyhnutná už aj preto, že usadlosť v 18. stor. s rozmermi 100×40 m² sa dedením a delením často rozdrobila a zmenšila na stavenisko 10×25 m² (často aj menšie) a má dnes až do 20 i viac majiteľov. Na takéto malé stavebné pozemky, znehodnotenú nielen spoločným vchodom, ale i spormi majiteľov, nie je možné umiestniť štvorcový dom so záhradkou, čo sa na úkor svetelnosti a prístupu často stalo. Preto architekti a urbanisti hľadajú iné možnosti, ako vytvoriť moderné bývanie a nenarušiť uličný sídelný typ centra (napr. na západnom Slovensku v podobe dvojpodlažnej hustej radovej zástavby a vo funkčnom viacúčelovom využití dvorov; pozri Slovenský národopis, 1984, č. 3).

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО УРБАНИЗМА СЕЛЬСКИХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ СЛОВАКИИ

Резюме

На основе полевых исследований и исторических материалов автор пришла к следующим заключениям: Нарушение гармонии между отдельными компонентами урбанистического состава сельских населенных пунктов произошло в связи с механическим переносом элементов одной системы в другую (например, элементов городской культуры в сельскую, типизации зданий, созданных для городской застройки, в сельской среде, элементов низменностей — в горные области и т. п.). Деформации, связанные с этим, произошли вследствие того, что с заменой одной части другой или аддитивным присоединением новых элементов к старшим происходит и сдвиг в составе как в органическом целом. Реализаторы этих изменений не осознают своих вмешательств, поскольку их действия мотивировались и в настоящее время мотивируются различными причинами, которые они считали и считают важными и определяющими (например, стремление к выравниванию различий между городом и деревней, стремление подавить старую идеологию знаками новой; рождающейся жизни социалистического общества и т. п.). Такие пересечения происходили и в прошлом. Однако поскольку процесс развития не был таким быстрым и интенсивным, как сегодня, было время для постепенного окончательного формирования новых элементов в старом живом урбанистическом организме. После 1945 г. в связи с революционным преобразованием экономической и общественной жизни в Словакии, выравниванием различий между городом и деревней, а также с новыми принципами промышленного строительного производства и типизации, произошли большие изменения. Плюсы состоят в количественном выравнивании различий между го-

родским бытом и сельским, минусы — в механическом переносе принципов жизни и строительства, предназначенных для города, в село. Поскольку развитие шло слишком быстрыми темпами и не было адекватных образцов, элементы городского урбанизма и строительства вносились в старый урбанистический сельский комплекс. Это вело к столкновению двух миров и принципов творчества, которые, вместо органической взаимосвязи, попадали в такое противоречие, что местами новое отрицает старое и наоборот. Это состояние возникло не только по вине сельских жителей, но всех нас, тех, кто не осознавал в достаточной степени, что новый состав, а следовательно, и ценность, возникает не простым включением новых элементов в старый состав, формировавшийся в течение столетий, а что новая ценность может возникнуть путем формирования новых отношений между старыми и новыми элементами современного урбанистического сельского состава. Одновременно мы недооценили и пространство, которое необходимо оставить для функциональных изменений отдельных элементов состава, которые происходили и происходят в процессе развития. Новизна жизненного стиля села, а в связи с этим перестройка населенных пунктов и их урбанизм состоит не только в простом обогащении старого состава новыми элементами, и не в консервировании старых селитебных форм, но в таком новом составе, который, учитывая преимущества города и села, старой словацкой деревни и новых образцов, мог создать такой организм сельских населенных пунктов, который бы развивался гармонично и после 2000 года и был при этом документом структурной многозначности социалистического общества конца XX века.

DIE ETHNOGRAPHISCHEN ASPEKTE DES GEGENWÄRTIGEN URBANISMUS DER LÄNDLICHEN SIEDLUNGEN IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Auf Grund von historischen und im Terrain gesammelten Materialien gelangte die Autorin zu folgenden Schlüssen: Die Zerstörung der Harmonie zwischen den einzelnen Komponenten der urbanistischen Komposition der ländlichen Siedlungen ist eine Folge des mechanischen Übertragens von Elementen eines Systems in ein anderes (z.B. des Übertragens von Elementen der städtischen Kultur in die ländlichen, typisierten, für die Stadt geschaffenen Bauten, in die ländliche Umwelt, von Tieflandelementen in die Gebirgsgegenden u. ä.). Die damit verbundenen Deformationen entstanden dadurch, daß der Austausch eines Teiles für ein anderes oder das additive Hinzufügen neuer Elemente an die älteren auch eine Veränderung in der Komposition als einem organischen Ganzen zur Folge hat. Die Realisatoren dieser Veränderungen sind sich ihrer Eingriffe nicht bewußt, weil ihr Handeln von verschiedenen Ursachen motiviert war und noch ist, die sie für wichtig und entscheidend hielten und noch halten (z.B. das Streben danach, die Unterschiede zwischen Stadt und Land auszugleichen, die alte Ideologie durch Merkmale des neuen entstehenden Lebens der sozialistischen Gesellschaft zu unterdrücken u.ä.). Solche Einbrüche in das urbanistische Gefüge der ländlichen Siedlungen gab es auch in der Vergangenheit. Da aber damals die Entwicklung nicht so rasch und nicht so intensiv verlief wie heute, war genug Zeit für eine allmähliche Einfügung der neuen Elemente in den alten, lebendigen urbanistischen Organismus der ländlichen Siedlungen.

Im Zusammenhang mit dem revolutionären Umbau des ökonomischen und gesellschaftlichen Lebens in der Slowakei nach 1945, mit dem Streben, die Unterschiede zwischen Stadt und Land auszugleichen sowie mit den neuen Prinzipien der industrialisierten Bautätigkeit und der Typisierung traten große Veränderungen ein. Ihre positiven Seiten beruhen auf dem quantitativen Ausgleich der Unterschiede

zwischen dem Leben in der Stadt und auf dem Land, ihre negativen Seiten waren eine Folge der mechanischen Übertragung der für den Organismus der Stadt bestimmten Prinzipien und der städtischen Bauweise in die ländliche Umwelt. Da die Entwicklung zu rasch fortschritt und weil auch adäquate Vorbilder fehlten, wurden Elemente des städtischen Urbanismus und der städtischen Bauweise in die alte urbanistische Komposition der ländlichen Verbauung eingefügt.

Diesen Zustand haben nicht nur die Landbewohner verschuldet, sondern wir alle, die wir uns nicht genug dessen bewußt waren, daß eine neue Komposition und damit auch ein neuer Wert nicht durch bloßes Einfügen neuer Elemente in die alte Komposition entsteht, also in eine Komposition, die sich Jahrhunderte hindurch entwickelte. Neue Werte können vielmehr nur so entstehen, wenn neue Beziehungen zwischen den alten und den neuen Elementen der gegenwärtigen urbanistischen Komposition der ländlichen Siedlungen geschaffen werden. Gleichermäßen haben wir auch den Zeitraum unterschätzt, der für funktionelle Veränderungen der einzelnen Kompositionselemente erforderlich ist, also solcher Veränderungen, die im Laufe der Entwicklung eingetreten sind und noch eintreten. Die Neuheit des Lebensstils der Landbevölkerung und im Zusammenhang damit auch der Umbau ihrer Siedlungen und deren Urbanismus beruht nämlich weder auf einer einfachen Bereicherung der alten Komposition durch neue Elemente, noch auf der Konservierung alter Siedlungsformen, sondern auf einer solchen neuen urbanistischen Komposition, die — belehrt über die Vorzüge der Stadt und des Landes, des alten slowakischen Dorfes und der neuen Vorbilder — einen solchen Organismus ländlicher Siedlungen zu schaffen imstande wäre, der sich auch nach dem Jahr 2000 harmonisch entwickeln könnte und der ein Beweis der Vieltätigkeit der sozialistischen Gesellschaft vom Ende des 20. Jahrhunderts wäre.

Slovenský národopis

UDLPE 1, f
61

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 35, 1987, číslo 1

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVIČOVÁ

Typografia: Eva Kovačevičová

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašpari-
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-
lová, CSc., prof. Antonín Robek, DrSc.,
PhDr. Peter Slavkovský, CSc., PhDr. Vie-
ra Urbancová, CSc.

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného
povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1987

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Института этнографии Словацкой
Академии Наук
Год издания 35, 1987 № 1
Издается четыре раза в год
«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук
Редакторы Д-р Боžена Филова и Д-р Зора
Вановичова
Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften
Jahrgang 35, 1987, Nr. 1. Erscheint vier-
mal im Jahre
Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissenschaf-
ten
Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová
Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences
Volume 35, 1987, No. 1
Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences
Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová
Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences
Année 35, 1987, No. 1
Paraît quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences
Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová
Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19
Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

Index
49616

